

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kalbe Dair Bir Risâle: İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Eyyühe'l-Bülbül*'ü

Betül İzmirli

Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı
izmiribetul@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-1450-9927>

Geliş Tarihi / Received: 02.07.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 30.11.2020

Özet

Vâridât, gaybden kalbe ansızın gelen hâl ve ilhamları ifade eden bir terimdir. Mutasavvıflar tarafından vâridât türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri 18. yüzyılın başlarında vefat etmiş mutasavvıf müellif İsmâil Hakkı Bursevî'ye ait olan *Eyyühe'l-Bülbül* isimli Arapça el yazması risâledir. Ey Bülbül anlamına gelen bu risâlede, bülbül kelimesi ile kalb kastedilmiştir. 84b-110a varaklarını kapsayan küçük hacimli bu eser, h.1115/m.1704 yılında yazılmıştır. Her ne kadar kısa bir risale olsa da içinde yer alan tasavvufî bilgiler önem arz etmektedir. Bu eserde Bursevî kendisine muhtelif zamanlarda ve hâllerde gelen vâridleri konu edinmiştir. Vâridler genelde âyet olarak, bazen de Türkçe, Arapça veya Farsça bir beyit yahut rubâî şeklinde gelmiştir. Müellif bu vâridleri başta âyet ve hadisler olmak üzere, diğer peygamberlerin sözleri, sûfîlerin görüşleri, onların şiiirleri gibi birçok enstrüman vasıtasıyla şerh etmiştir. Bu makalenin amacı, yazma eserler arasında bulunan bu küçük risâlenin okuyucuya tanıtılması, tahlil edilmesi ve ondaki tasavvufî görüş ve îzâhların sunulmasıdır.

Çalışmamız yazma eser incelemesine dayalı bir araştırmadır. Elimizde ilk ve sağlıklı kabul edilebilecek yazara ait nüsha mevcut olduğundan, (nüsha karşılaştırmasına gerek duyulmadan) müellif nüshası esas alınmıştır. *Eyyühe'l-Bülbül* önce dikkatlice ve doğru bir şekilde okunmuş ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Daha sonra çalışmanın sınırları göz önüne alınarak eser, metin inceleme metoduyla incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda metindeki kişiler ve olaylar gibi somut öğelerin yanında, metne dayanak teşkil eden esas ifade ve görüşler değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Yazarın eserde ele aldığı bu unsurları etraflıca tanımlamak ve açıklamak amacıyla kullanılan bir diğer metot ise betimsel araştırma yöntemidir. Metni daha iyi anlamak için, söz konusu metotlarla birlikte müellifinin diğer eserlerinden ve bazı mutasavvıfların görüşlerinden de yararlanılmıştır. Böylece metnin temel düşüncesi ortaya çıkarılmıştır.

Bu risâlenin teması kalbe gelen vâridlerdir. Risâle boyunca hitab, kalb bülbülü şeklinde nitelenen kalbe yöneliktir. Bursevî, kaynağının Allah'tan geldiğini düşündüğü bir vâridi, ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Vâridleri şerh ederken de konuyla bağlantılı olarak kalbin esasından, meydana gelişinden, görevlerinden ve muhtelif hâllerinden söz etmiştir. Kendisi kalbin niteliğini, önemini, rollerini bazı mecâz ve teşbihlerle anlatmıştır. Nitekim Bursevî'ye göre kalb, ruh ve bedenî evliliğinden doğmuş bir çocuktur, Allah'ın evi, arşı ve tecellî yeridir. Allah dışındaki her şeyden yüz çevirmiş kalbin durumu, kalb için önemli vakitler ve kalbe nasihatler de eserde sıkça yer verilen meselelerdendir. *Eyyühe'l-Bülbül*'ün muhtevasına has hususiyetlerden biri de bilhassa âyet olarak gelen vâridler hakkındaki şerhlerin, aslında işârî tefsir hükmünde olmasıdır. Dolayısıyla bu risâlenin

aynı zamanda tasavvufî tefsir türünde bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Bursevî, İbnü'l-Arabî'nin kendi dönemindeki bir temsilcisi olarak temâyüz etmiş bir müelliftir. Bu nedenle onun kalb hakkındaki fikirleri, vârid olarak gelen âyetleri tefsir ve te'vili, kullandığı terimler, vahdet-i vücûd düşüncesi ağırlıklıdır.

Tasavvufta kalbin mânevî yönünü ve hâllerini ele alan pek çok eser olduğunda şüphe yoktur. İlk devirlerden bu yana tasavvuf ehlinin en fazla gündeminde olan ve çokça eser telif ettikleri konulardan biri kalbi tasfiye ve islah etmektir. Zira onlar Kur'ân ve Sünnet'in telkinlerinden de yola çıkarak hem dünyâda hem de âhirette kurtuluşun, selîm bir kalb ile olacağına inanırlar. Bursevî de onlardan biri olarak diğer eserlerinde ve özellikle bu eserinde de Allah'a inanan bir kalbin, bozulmamış saf hâline dönüşebilmesi ve kurtuluşa ermesi için, sahibinin dikkat etmesi ve gözetmesi gereken hususları ve incelikleri hatırlatmıştır. Buna binâen kalbi ona zararlı hastalıklardan ve âfetlerden muhafaza edici tavsiyeler vermiştir. Müellif, zaman zaman insana ve ondaki mânevî kalbin bazı hâllerine dair psikolojik tahliller de yapmıştır.

Netice olarak söylemek gerekirse, bu makale vâridât türünde el yazması Arapça bir eseri ve içeriğini ortaya çıkararak, onu analiz ederek ve okuyucuya tanıtarak bu alandaki çalışmalara katkıda bulunmuştur. Ancak makalenin sınırları eserin tam bir tercümesine müsaade etmediği için, önemli ve bahsedilmesi gerekli görülen bölümlere öncelik verildiğini belirtmemiz gerekir. Yazma eserler içerisinde keşfedilmemiş, benzer türde ve konuda diğer eserlerin de araştırmacılar tarafından tahkik edilmesinin, tasavvuf literatürüne katkı sağlayacağına şüphe yoktur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İsmâil Hakkı Bursevî, Vâridât, Eyyühe'l-Bulbul, Kalb.

A Treatise On the Heart: Ismâ'îl Hakkî Brusawî's Ayyuh al-Bulbul

Wâridât (mystical inspiration) is a term that signifies the sudden inspiration and state that comes to heart from the unknown. Many works in wâridât genre have been produced by Şûfis. One of these works is Ismâ'îl Hakkî Brusawî's Ayyuh al-Bulbul, which is a handwritten treatise in Arabic. In this treatise which means O Nightingale, the word nightingale refers to heart. The small volume work which contains the leaves 84b-110a was written in AH. 1115/GC. 1704. Even though it is a short treatise, the mystical information in it are of great value. In this work Brüseawî writes about the mystical inspirations he had in different times and situations. Wâridât sometimes appear as revelations and sometimes in the form of a couplet or rubâ'î (quatrain) in Turkish, Arabic or Persian. The author annotated these wâridât with several different instruments such as verses and ahadith along with other prophets' sayings, the opinions of şûfis and their poems. The purpose of this article is to introduce and analyze this small treatise among other manuscripts to the readers and also to present the mystical opinions and explanations in it.

Our study is a research based on manuscript examination. Since we had access to the first edition of this manuscript in good condition (without the need of a copy comparison) the author's copy is used as the source. Ayyuh al-Bulbul is firstly read very carefully and translated into Turkish. Later, in accordance with the limits of the article, the text is examined and analyzed via text analysis method. In this context, along with physical elements such as individuals and events, the actual expressions and ideas that are the basis of the text are evaluated and commented on. Another method used in this article to define and explain these elements that the author tackled in his work, is descriptive research method. To have a better grasp of the text, along with the aforementioned methods, other works of the author and the views of some şûfis were also used. Thus, the basic idea of the text was revealed.

The theme of this treatise is the wâridât that are experienced in the heart. Throughout the treatise the addressing is to heart which is named as nightingale of heart. Brūsawî explained a wârid in detail which he thought that came from Allah. While annotating the wâridât, he talks about the essence of the heart, how it came to be, its duties and different states as they are related to the topic. He explained the heart's substance, importance and roles by using some metaphors and similes. According to Brūsawî, the heart is the child that is born out of the soul and the body's marriage. The state of the heart that turned away from anything but Allah, the important times for the heart and the advices for the heart are also among the matters discussed frequently in the treatise. One of the unique features of Ayyuh al-Bulbul is that the annotations of the wâridât that came in as revelations are accepted as Ishâri tafsîr. Therefore, it is understood that this treatise can also be seen as a şûfî tafsîr. Brūsawî is an author who in his time appeared to be a representative of Ibn al-'Arabî. Hence, his ideas on heart, his comments and explanations on revelations that came as wâridât and his choice of terms are all under the effect of Wahdat al-wudjûd (the unity of existence) thought.

There is no doubt that there are a great many works that examines the heart's spiritual side and

states. Since the earliest times, purification and melioration of the heart is one of the topics that is a lot of work is focused on by şūfis. For, they believe that both in the world and hereafter the salvation will come with a pure heart, based on the suggestions of the Qur'ân and Sunnah. As one of those şūfis, Brūsawî reminds us in his books the important points one need to remember and follow in order for his heart to turn back into its original pure state in which the faith in Allah is absolute. Thanks to this attitude, his heart gave him protective advice from harmful diseases and disasters. The author from time to time, also made some psychological analyzes on the human being and some states of his spiritual heart.

As a result, this article aims to contribute to the studies in this field by bringing out a manuscript in Arabic which belongs to wâridât genre, analyze it and introduce it to the reader. But since the limits of the article didn't allow to a complete translation of the work, we must say that the parts of the book which are deemed more important and necessary to mention are prioritized. There is no doubt that the investigation of other works of similar type and subject, which have not been discovered in manuscripts, by researchers will contribute to the Şūfi/Taşawwuf literature.

Keywords: Taşawwuf, İsmâ'il Hakkî Brūsawî, Wâridât, Ayyuh al-Bulbul, The Heart.

Atf / Cite as

İzmirli, Betül. "Kalbe Dair Bir Risâle: İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eyyühe'l-Bülbül'ü". *Marife* 20/2 (2020), 485-510. <https://doi.org/10.33420/marife.762905>

Giriş

İsmâil Hakkı Bursevî, 1063/1653 tarihinde günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Aydos kasabasında doğmuştur.¹ Rumeli'de başlayan ve 1083/1672'den itibaren İstanbul'da devam eden 16 yıllık tahsil hayatı süresince, zâhirî ve bâtinî ilimlerin tedris edildiği Celvetiyye tekkelerinde öğrenim görmüştür.² 1096/1685'de Bursa'ya halife olarak tayin edilmiş,³ Bursa Ulu Câmî'de vaazlar vermiş, tasavvufî sohbetlerle irşâdını sürdürmüş ve eserlerini telif etmiştir.⁴ Şeyhi Osman Fazlı Efendî'nin vefâtı üzerine, Celvetî Tarîkatı şeyhi olarak göreve başlayan⁵ Bursevî, 1137/1725 senesinde vefât etmiş ve Tuzpazarı'ndaki dergâhının bahçesine defnedilmiştir.⁶ Velûd ve hezârfen bir müellif olan Bursevî, eserlerini genelde Türkçe ve Arapça kaleme almış, az sayıda Farsça eser de vermiştir. Kayıp eserleri de dâhil olmak üzere Bursevî'nin yaklaşık yüz otuz civarında eseri bulunmaktadır.⁷

Bu makalenin konusunu oluşturan *Eyyühe'l-Bülbül*, Bursevî'nin vâridât türü eserlerinden biridir. Edebiyat ve tasavvuf alanında bu türde pek çok telif mevcuttur.⁸ Bir tasavvuf terimi olarak en genel anlamıyla *vârid(ât)*, "kulun kastı olmaksız-

¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye* (İstanbul: Haydar Paşa Hastanesi Matbaası, 1291), 101, 107; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/28.

² Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: Uludağ Yayınları, 1993), 2: 143. Bursevî'nin aldığı tarikat eğitimi için bk. Bursevî, *Silsilenâme*, 101.

³ Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 49-50.

⁴ Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, 2/146; Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, 52-54.

⁵ Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, 2/147.

⁶ Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, 112; Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, 2/148-149.

⁷ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 161-219; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/29-32.

⁸ Mesela bk. Şeyh Mahmûd Bedreddin, *Vâridât*, nşr. Mehmet Kanar (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015).

zın gaybden (Hak'tan) kalbe gelen mânâlardır.”⁹ Abdülkerim el-Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre vârid; kulun kastı olmaksızın kalbe gelen hâtırlardır. Havâtırdan daha genel bir terim olan vârid, bazen Hak'tan bazen de ilimden ortaya çıkar.¹⁰ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) vârid ıstılâhını “her ilâhî isimden kulun kalbine gelip, bir ilim verdikten sonra ayrılan şey” olarak tarif etmiştir.¹¹ Öyleyse kulun vehbî bir kazanımı olduğu anlaşılan vâridâtın mahalli, tasavvufî eğitimin merkezi kabul edilen kalbdır. Dolayısıyla tasavvufta kalbin öneminden ve konumundan kısaca bahsetmek gerekir.

“Yürek, hayatın merkezi kabul edilen ve göğsün sol tarafında kozalaklı bir parça etten ibaret bir organ, duyu ve heyecanların merkezi olan gönül, fuâd, dil, her şeyin ortası, merkezi” şeklinde tarif edilen¹² kalb, gerek maddî gerekse mânevî boyutuyla bedeninin merkezidir ve hayatî önemi hâizdir. Kur'ân-ı Kerîm'de kalb kelimesi ve türevleri muhtelif anlamlarda yüzden fazla yerde geçmektedir. Kalbin değişken olması, renkten renge girmesi ismiyle de müsemmâ olduğu üzere, aynı zamanda onun başka bir özelliğidir. Bu husus duyu, düşünce ve inançların değişmesini de beraberinde getirir.¹³ Hz. Peygamber (s.a.v.) de birçok hadisinde kalbin bu gelgitli hâline ve her an tehlikelere açık olmasına işaret etmiş; kalbin istikametine, selâmetine ve mânevî hastalıklardan kurtulmasına yönelik çeşitli telkinlerde bulunmuştur. Kudsî hadis metinlerinde de kalbin konumu ve özel yeri dikkat çeker.

Kalbin mânevî boyutunu ifade etmek için Türkçe'de kullanılan kelime *gönül*¹⁴dür. Özellikle Yûnus Emre'nin (ö. 720/1320 [?]) şiirlerinde *gönül yıkmak*, *gönül yapmak*, *gönül ziyareti* gibi deyimlere çokça rastlanmaktadır. Kalb (ve gönül), İslâm'da bilginin, bilincin ve ahlâkın merkezidir. Nitekim Allah “...Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin sînelerdeki kalbler kör olur” (el-Hac 22/46) buyurmuştur.

Kalbin tasavvufta da önemli bir yeri vardır. Hatta tasavvuf ilminin isimlerinden biri, kalbde meydana gelen bir takım mânevî fiilleri incelediği için *ilmü'l-kulûb*'dur.¹⁵ Kendilerine *ehlü'l-kulûb*, *ashâbü'l-kulûb* gibi lakaplar verilen sûfiler ve mutasavvıflar da kalb hakkında çokça fikir belirtmişlerdir. Dolayısıyla tasavvufta, bu konuda kaleme alınmış eserlerden oluşan bir literatürün olduğu söylenebilir. Meselâ Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd*

→

Ayrıca bk. Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 617/1220), *Vâridât*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, Arşiv No 827/3; Bâlî Efendi Sofyavî (ö. 960/1553), *Vâridât*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, No 1569, 11-16; Şeyh Sun'ullah Gaybî (ö. 1074/1663), *Vâridât*, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No 487, 61 varak.

⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2001), 374.

¹⁰ Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmûd b. e. Şerîf (Kâhire: Dâru's-Şa'b, 1409/1989), 172.

¹¹ Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005), 667.

¹² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), 1078.

¹³ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/230.

¹⁴ Bir görüşe göre “dilimize sonradan dâhil edilen kalp kelimesi tam olarak ne yürek ne de gönül kelimesinin yerine geçmiştir ve kalp kelimesinin ortaya çıkmasıyla yürek ve gönül kelimelerinin anlam alanı daralmamıştır.” bk. Nesrin Günay, “Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve ‘Gönül, Yürek, Kalp’ Kelimeleri”, *Türkbilim* 29 (2015), 126.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 46, 63.

ve'l-lübb eserinde kalbi epistemik boyutuyla ele alan ve onu tahlil eden ilk sûfî müelliflerdendir. Tirmizî'ye göre kalbin dıştan içe doğru sadr, kalb, fuâd ve lübb olarak dört makamı vardır. Sadr gözün beyazı, kalb renkli bölümü, fuâd göz bebeği ve lübb gözün nuru gibidir.¹⁶ Tirmizî sekiz bölümden oluşan eserinde kalbin bu bölümlerini ayrıntısıyla incelemiştir. Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *el-Mesâil fî a'mâli'l-kulûb ve'l-cevârih* eseri, Amr b. Osman el-Mekkî'nin (ö. 291/904) beden, kalb, rûh ve sırrın yaratılış keyfiyetinden ve mertebelerinden bahseden *Kitâbü'l-Muhabbet*'i,¹⁷ Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) *kalblerin casusu* olarak nitelendirildiği sûfî Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin (ö. 295/908)¹⁸ kalb, lübb, sadr ve fuâd kelimelerini inceleyen *Maqâmâtü'l-kulûb* adlı eseri¹⁹ ilk dönem sûfilerinin bu konudaki teliflerindedir. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) kısaca *Kütü'l-kulûb* denilen ve *kalblerin azağı* anlamına gelen kitabı, kalbi doğrudan ilgilendiren zühd, ibâdet, tâat gibi konuları ve amelî tasavvufun uygulama şekillerini²⁰ en ince ayrıntısına kadar îzâh etmektedir.²¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *Mükâşefetü'l-kulûb*'ünde kalbi iyileştirecek tevbe, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker, namazda huşû, tevâzu gibi hasletlerin yanında; kalbi bozacak ve ona zarar verecek gıybet, nemîme, Allah'ı unutmak, tûl-i emel gibi davranışları ele almış ve çeşitli nasihatlerde bulunmuştur.²² Bahsi geçenlerden başka içeriğinde kalb temasına yer veren birçok tasavvufî ve ahlâkî eser mevcuttur.

Tasavvufun konusu ve hedeflerinden birinin kalb temizliği olduğu söylenebilir. Sûfilerin kalbe dair çabalarının esas gayesi, hiçbir şeyin fayda vermeyeceği kıyamet gününde, Allah'ın huzuruna *selîm bir kalb* ile gidebilmektir.²³ Söz konusu selîm kalb ise temiz, arınmış ve hastalısız olandır. Ali b. Osman el-Hücvîrî'ye (ö. 465/1072) göre, nasıl ki bedendeki zâhirî pislik temizlenmeden namaz sahih olmuyorsa, kalb de mâsivâ kirlerinden arındırılmadan mârifetullah sahih olmaz. Kalb temizliği için de saf bir tevhit gerekir. Sûfiler zümresi sürekli olarak zâhirde temiz-

¹⁶ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lüb*, nşr. Yûsuf Velîd Mer'î (Ürdün: Müessesetü Âli Beyti'l-Melikkiye li'l-Fikri'l-İslâmî, 2009), 2-4.

¹⁷ Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 372. İlk sûfilerin mânevî âlemin kuvvetleri hakkındaki bu tür fikirleri zamanla gelişmiş ve tasavvufta *Letâif-i Rûhâniyye* terimi ile ifade edilmiştir. Bunlar kalb, rûh, sır, hafî, ahfâ ve nefsten oluşur. *Letâif-i Hamse* de denilen bu latifeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsa Çelik, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Rûhâniyye", *Marife* 9/2 (güz 2009), 83-116.

¹⁸ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/328-330.

¹⁹ Uludağ, "Kalb", 24/231; Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), 206-207.

²⁰ bk. Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 55.

²¹ Eserin tam adı *Kütü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîkı'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*'dir. Anlamı: Mahbûbla/Sevilenle Muamelenin Keyfiyeti ve Tevhîd Makamına Giden Mürîdin Yolunun Vasfı Hakkında Kalblerin Azağı. Eser ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Muslu, "Kütü'l-Kulûb", *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu (İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010), 73-90.

²² bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mükâşefetü'l-kulûb el-mukarreb ilâ Hazreti Allâmi'l-Guyûb*, thk. Ebû Abdirrahman Salâh Muhammed Muhammed Avîzahu (b.y.: y.y., ts.).

²³ Sûfiler kalbin selâmetinin önemi hakkında özellikle "O gün ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalb (*kalb-i selîm*) ile gelen başka." (eş-Suarâ 26/88-89) âyetlerini istişhâd ederler.

lik, bâtında tevhîd üzere olmayı hedefler.²⁴ Tevhîd, Allah dışındaki her şeyle kalbî bağı koparmayı ifade eder. Kalbi kirleten ve onu hasta eden illetler Gazzâlî gibi mu-tasavvıfların gündeminden düşmemiştir. Bilindiği üzere kendisi bu tür illetler için *mühlikât*, yani helâk ediciler demiş ve *İhyâu ulûmi'd-dîn* isimli eserinin üçüncü cil-dini bu konulara hasretmiştir. Öte yandan o, kalbi Allah'a yaklaştıran ve ıslâh eden tasarruf ve uygulamaları ise *münciyât*, yani kurtarıcılar olarak isimlendirmiştir.

Tasavvufta kalb hakkında anlatılacak çok şey olmasına rağmen, sözü uzat-madan asıl konuya giriş yapmak yerinde olacaktır. Bu makalenin yazılma amacı, kalbe dair risâlelerden biri olarak, yazma eserler arasında bekleyen *Eyyühe'l-Bülbül* gibi isim ve muhteva itibariyle çekici, okunması hoş ve akıcı bir üslûba sahip bir risâlenin gün yüzüne çıkartılması ve işlenmesidir. Adı geçen risâle, bu çalışma-nın sınırları da gözetilerek, yazma eserlerde sıkça kullanılan metin-inceleme yön-temiyle tahlil edilmiştir.²⁵ Ayrıca betimsel araştırma yönteminden de istifade edil-miştir.

1. *Eyyühe'l-Bülbül*'ün Tanıtımı

Vâridât türünde en fazla esere sahip müelliflerden biri de şüphesiz İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Bursevî'nin bu türde yaklaşık yirmi iki adet eseri mevcuttur.²⁶ Üzerinde çalıştığımız *Eyyühe'l-Bülbül* de müellifin vâridât ve şerhleri hakkında ka-leme aldığı Arapça küçük hacimli bir risâledir. Risâlenin müellif nüshası Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde (BEEK) Genel, nr. 86, 84b-110a varakları arasındadır. Söz konusu eser, Bursevî'nin hâtimede verdiği bilgilere göre, 1115/1704 yılı Rebûlevvel ayı başlarında tamamlanmıştır.²⁷ Müellif, girişte “bu, *Eyyühe'l-Bülbül* ismiyle müsemmâ olan bir risâledir ki onu bu isimle mahlûkâtın en hayırlısı Hz. Muhammed'i Yaratan tesmiye etti” şeklindeki açıklamasıyla eserin adının Allah tarafından kendisine ilhâm olduğunu belirtmiştir. Bursevî Allah'ın kalblerin bülbüllerini konuşturduğunu ve *ey bülbül* hitâbıyla ise *kalb bülbülüne* / gönle işaret edildiğini söylemiştir.²⁸

Bursevî el yazması eserlerde usûl olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile eserine giriş yapmıştır. Kendine çeşitli zaman ve mekânlarda gelen vâridleri şerh etmiştir. O, yeni başlayan bir vâridde “*eyyühe'l-bülbül*” nidâsını üstü kırmızı renkle çizili ve biraz daha iri, vârid lafzını ise üstü siyah çizili bir şekilde kaydet-miştir. Vâridler daha çok “kad verade (قد ورد)” kelimesi ile başlamıştır. Bunun ya-nında “kad temessele (قد تمثَّل)”, “kad hûtıbt (قد حوطبت)”, “kad vekaa (قد وقع)”, “kad

²⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 354-355. Tasavvufta kalb temizliği ve kirliliği hakkında bk. Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015/2), 35-48.

²⁵ Elimizdeki metin “müellif nüshası” olduğu için nüsha karşılaştırması ve tahkik (edisyon kritik) yapılmamıştır.

²⁶ Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, 218.

²⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül* (Bursa: Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, No 86), 90a, 110a.

²⁸ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 84b.

beşşerte (قد بشرت), "kad hatara (قد خطر)" gibi ifadelerle başlayan vâridler de vardır.²⁹ Bu vâridât, ona muhtelif zamanlarda seher vakti, sabah, işrâk tevhûdinde olduğu esnâda, uyanık hâlde zikir ve tesbîh ederken, kaylûleden sonra, gündüz bir saatte, akşam namazı vakti, gece yarısında ya da yatağında uzanırken gelebilmektedir. Onun, vaktini belirtmediği vâridler de vardır. Vâridler çoğunlukla bir âyet-i kerîme, bazen de Türkçe yahut Arapça beyit, rubâî veya anonim bir veciz ifade şeklinde gelmiştir. Âyet olarak gelen vârid metninin, kimi yerde memzûc şerh usûlünce, metin ile şerh birbirine karıştırılarak tefsir ve neşr edildiği görülür. Bazı vâridlerde ise Bursevî, kendinin yaşadığı bir olayı ve kalbine doğan düşüncüyü hikâye etmiştir.

Müellif vârid şerhlerinde, âyetler ve hadisler yanında, Molla Câmi, Mevlânâ gibi meşhur sûfilerin şiirlerinden ve menkabelerinden, Türkçe, Arapça, nâdiren de Farsça manzum ibârelerden istifade etmiştir. Bununla birlikte tasavvufî konulara, özellikle de vahdet-i vücûda dair bazı meselelere ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Bu risâleyi okuyan kişi Bursevî'nin, İbnü'l-Arabî'nin bir temsilcisi olduğunu bilmelidir. Kezâ okuyucu, risâledeki İbnü'l-Arabî'ye ve vahdet-i vücûd doktrinine dair bazı kavram ve konulara da vâkıf olmalıdır. Bursevî vâridler hakkındaki yorum ve açıklamalarının sonunda genelde nasihat ve tavsiyelere yer vermiştir. Duâ ve îkazlarla vâridi tamamlayıp, bir sonrakine geçmiştir.

Eyyühe'l-Bülbül' de Bursevî'nin, başta peygamberler olmak üzere, kendi yakınlarından bazı kişilere, tarihî, dînî, edebî ve tasavvufî şahsiyetlere yer verdiği görülür. Yakınlarından kızı Emetullah³⁰ ve şeyhi Osman Fazlî Efendi'ye;³¹ peygamberlerden Hz. Âdem,³² Hz. Yûsuf,³³ Hz. Mûsâ,³⁴ Hz. Hârûn,³⁵ Hz. Ya'kûb,³⁶ Hz. Eyyûb,³⁷ Hz. İbrâhim,³⁸ Hz. Dâvûd,³⁹ Hz. İsâ⁴⁰ ve Hz. Muhammed'e;⁴¹ peygamber yakını kadınlardan Hz. Âişe,⁴² Hz. Meryem⁴³ ve Züleyha'ya;⁴⁴ meleklerden Cibrîl ve İsrâfîl'e;⁴⁵ ulemâdan Nevevî, Halebî, Birgivî,⁴⁶ Zerrîn,⁴⁷ İbnül-Cevzî,⁴⁸ Aliyyü'l-

²⁹ Bu kelimeler de ورد (vârid oldu) terimi gibi vâridin geldiğine delâlet etse de anlam itibarıyla مُنْتَل: göründü, خوطبت: hitâb edildi, وَقَعَ: vâki oldu, بشرت: müjdelendin, خطر: aklına geldi mânâsındadır. Müellif kad (قد) harfini mâzî fiilden evvel kullanarak ise tahkik ve kesinlik anlamı vermiştir.

³⁰ bk. Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 99a.

³¹ 86a.

³² 88b, 93b, 94a, 99b, 107a.

³³ 84b, 87a, 87b, 106b.

³⁴ 85b, 91a, 95b, 97a, 108a.

³⁵ 97a.

³⁶ 87a, 99a.

³⁷ 87a.

³⁸ 90a, 94b.

³⁹ 92a.

⁴⁰ 92a, 96b, 106a, 106b, 107a, 108a, 109a.

⁴¹ 85a, 93a, 93b, 94a, 94b, 96b, 97a, 101a, 101b, 107a, 108b.

⁴² 85a.

⁴³ 105b, 106a.

⁴⁴ 87b.

⁴⁵ 96b.

Kârî,⁴⁹ Kuhistânî,⁵⁰ İbn-i Sînâ, Fâhrü'd-Dîn er-Râzî, Fârâbî⁵¹ ve Süyûtî'ye;⁵² ehl-i tasavvuftan İmâm Gazzâlî,⁵³ Molla Câmî,⁵⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî,⁵⁵ Ebû Medyen el-Mağribî,⁵⁶ Mevlânâ,⁵⁷ İbnü'l-Arabî,⁵⁸ Şemseddîn et-Tebrîzî,⁵⁹ Hoca Alâeddîn-i Attâr,⁶⁰ Yûnus Emre,⁶¹ İbrâhim b. Edhem,⁶² Bâyezid el-Bistâmî,⁶³ Ebû Ali er-Rûzbârî,⁶⁴ Sadreddîn el-Konevî,⁶⁵ Zeyneddîn Kilâle,⁶⁶ Şeyh Sa'dî⁶⁷ ve Yazıcıoğlu Mehmed'e,⁶⁸ tarihî ve dinî kişiler ve zümrelerden Ken'ân, Kâbil,⁶⁹ Hz. Ali,⁷⁰ Ashâbü'l-Kehf,⁷¹ Mehdî,⁷² Şeytân,⁷³ Hızır,⁷⁴ Nûşirevân,⁷⁵ Kaysu'l-Âmirî (Mecnûn) ve Leylâ,⁷⁶ Aristoteles,⁷⁷ Ahmed es-Sebtî,⁷⁸ Sultân Muhammed (Fâtih),⁷⁹ Benî İsrâîl⁸⁰ ve Benî Asfar'a⁸¹ yer vermiştir.

Bursevî, risâlesinde birçok kaynaktan bahsetmiştir. Kendisi, bu kaynakların bazılarında alıntılar yapmış, bazılarını ise müellifiyle birlikte ismen zikretmiştir. Onlar içerisinde Bursevî'nin kendi eserleri de mevcuttur. Kutsal kitaplardan Tevrat ve İncil'e atıfta bulunmuştur. *El-Munkızu mine'd-dalâl*,⁸² *Mesnevî*,⁸³ *Muhammediyye*⁸⁴ gibi tasavvufî eserler; müellifi olduğu *Temâmü'l-feyz*,⁸⁵ *Rûhu'l-*

→

⁴⁶ 85b.

⁴⁷ 85b.

⁴⁸ 85b.

⁴⁹ 85b.

⁵⁰ 85b.

⁵¹ 90b.

⁵² 101a.

⁵³ 85b, 90b.

⁵⁴ 85b, 88a, 92a.

⁵⁵ 90b.

⁵⁶ 86a.

⁵⁷ 87a, 90b.

⁵⁸ 90a, 96b, 101a.

⁵⁹ 90b.

⁶⁰ 90b.

⁶¹ 87b.

⁶² 90b.

⁶³ 97b, 102b.

⁶⁴ 90b.

⁶⁵ 95a.

⁶⁶ 90b.

⁶⁷ 87b.

⁶⁸ 87b, 88b.

⁶⁹ 108a.

⁷⁰ 95a, 96b, 101a.

⁷¹ 96b, 97a.

⁷² 96b, 101a, 101b.

⁷³ 93b, 100b.

⁷⁴ 104b.

⁷⁵ 101b.

⁷⁶ 87a, 90a.

⁷⁷ 90b.

⁷⁸ 90b.

⁷⁹ 101b.

⁸⁰ 107a.

⁸¹ 101b.

⁸² 90b.

⁸³ 87a.

⁸⁴ 87b, 88b, 110a.

beyân,⁸⁶ *Kitâbü'l-Vâridâtü'l-Hakkiyye*⁸⁷ ve *Ferahu'r-rûh*⁸⁸ onun kaynakları arasındadır.

2. Eyyühe'l-Bülbül'de Yer Alan Vâridler

Bu bölümde söz konusu risâlede geçen vârid hitâbının ve lafzının Türkçe tercümesine yer verilecektir. Tespit edilen vâridler aşağıdaki gibidir:

-Ey bülbül! Sana Allah Teâlâ'nın "Rabbinizden size indirilene tâbi olun." (el-A'râf 7/3) sözü vârid oldu [84b].

-Ey Bülbül! Sana: "Onun evveli ilim, sonu yakazadır." sözü vârid oldu [85b].

-Ey Bülbül! Sana Allah Teâlâ'nın bu sözü vârid oldu: "(Mûsa) erginlik çağına gelince, Biz ona hikmet ve ilim verdik. Güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız." (el-Kasas 28/14) [86b].

-Ey Bülbül! Bu Türkçe rubâî sana vârid oldu: "Bülbüle etme figân ü zâri, Gül-i gülşen götürmez âzârı. Revnak-i hüsn-i güle eyle nazar, Kerem ola tâ ki aşk bâzârı"⁸⁹ [87a].

-Ey Bülbül! Sana bu Türkçe beyit vârid oldu: "Feyz-i ışk olmasa Âdem gom olur. Ser iken âlem içinde dom olur"⁹⁰ [88a].

-Ey Bülbül! Seher-i a'lâda, üns bahçelerinde ve kutsal bölgelerde (hazîretü'l-kuds) olduğun sırada Allah Teâlâ'nın şu sözü sana vârid oldu: De ki: "Sizin için belirlenecek bir gün/mîâd vardır ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz." (Sebe' 34/30) [89a].

-Ey Bülbül! Sana bu latîf Türkçe beyit vârid oldu: "Rabb-i hâdiye olmayan hâdim, bulmadı vaslına yol bir adım."⁹¹ [89b].

-Ey Bülbül! İşrâk tevhdindeyken sana O'nun şu sözü vârid oldu: "Cennetlerin fidanları/bitkileri Lâ ilâhe illallah ve Rabbim Allah'tır." [90a].

-Ey Bülbül! Sana "Bu, fenlerle değil, aksine aşkla ve delilikledir." sözü vârid oldu [90a].

-Ey Bülbül, sana Allah'ın şu sözü vârid oldu: "Onlar için orada canlarının çektiği şeyler vardır."⁹² [91a].

-Ey Bülbül! Sen tespih eden zâkir olarak uyanık olduğun sırada vird bahçelerinde iken, onun sözü vârid oldu: "Yakınımda sadece sen varsın, dünyada ve âhirette evin evimdir." [92a].

→

⁸⁵ 87b.

⁸⁶ 91b.

⁸⁷ 93a, 94a, 97a, 99a, 101a.

⁸⁸ 110a.

⁸⁹ Bülbüle bağırarak ağlayıp inleme, gül ve gül bahçesi kırgınlık ve zulmü yok etmez. Gülün güzelliğinin göz alıcılığına bak ki, böylece aşkın pazarı sana bağışlansın.

⁹⁰ Eğer insanda aşkın feyzi olmazsa o, kaybolup helâk olur. Bu âlemde her şeye reis olacak yerde yani baş iken kuyruk menzilesinde olur.

⁹¹ Hidayet edici Rab Teâlâ'nın hizmetçisi olmayan kişi, O'na ulaşmaya bir yol bulamaz.

⁹² Bu vâridde "Orada kendileri için diledikleri her şey vardır..." (Kâf 50/35) âyetine telmîh bulunmaktadır.

-Ey Bülbül! Sana sabah vakti Allah Teâlâ'nın sultân meclisinde olduğu temessül etti. Sonra sana dönüştü ve seninle birleşti. Mesafe ayn aynaları miktarınca oldu [93a].

-Ey Bülbül! Sen üns bahçelerinde hakîkî sevgiliyle konuşurken bu beyit vârid oldu: "Ref etdi gamın cümle-i efkârı dilimden. Ben düşmüşü kaldırdı yine tutdı elimden."⁹³ [93b].

-Ey Bülbül! Sana hitâb yoluyla, güzel bulunan/hoş rûhu izlemenin sırrına seni bir yönlendirme olarak Allah Teâlâ'nın: "Sonra sana, 'Tevhîd önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrâhim'in dinine uy' diye vahy ettik." (en-Nahl 16/123) sözü vârid oldu [94b].

-Ey Bülbül! Sana Allah'ın "Ve Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabbi'nin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!' Onların karınlarından farklı renk ve çeşitlerde şerbet çıkar ki onlara insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır." (en-Nahl 16/68-69) sözü vârid oldu [95a-96a].

-Ey Bülbül! Öğle vaktinde bir saatte, gizliden değil alenen sana Allah'ın "Böylece onları dirilttik..." (el-Kehf 18/19) sözü vârid oldu [96b].

-Ey Bülbül! Sen gece yarısı zikir bahçelerinde terennüm ederken Allah'ın "Ey Kullarım, ayetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz." (ez-Zuhruf 43/68-69) sözü vârid oldu [97b-98a].

-Ey Bülbül! Sana Allah'ın "Kâfir, 'keşke toprak olsaydım.' der." (en-Nebe' 78/40) sözü vârid oldu [98a].

-Ey Bülbül! Sana hikâye yoluyla Allah'ın "... Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız Sen oldun..." (el-Mâide 5/117) sözü vârid oldu [98b].

-Ey Bülbül! (Allah'ı) zikrettiğin sırada sana O'nun "Firdevs cennetine in-din/konakladın." sözüyle hitâb edildi [98b].

-Ey Bülbül! Fecrden az önce (Allah'a) yöneldiğin sırada bu Türkçe beyit vârid oldu: "Bulunmaz âlem içre mâsivâdir, vücûd-i mâsivâ zîrâ hevâdir."⁹⁴ [99a].

-Ey bülbül! Sen kaylûleden uyandıktan sonra başına garip bir iş geldi. Evde olduğun sırada, basarî bir rüyada, hastalığı ve ölümü *Kitâbü'l-Vâridât*'ta⁹⁵ açıklanan Emetüllah isimli kerime kızı gördün. O sana yakaza hâlinde de temessül etti. Onun yüzünü vefatından önce olduğundan daha nurlu gördün. Bu olaya ağlama! Ağlamak ve sayha senin için kaçınılmazsa da Ya'küb Peygamber'in ağladığı gibi ağla/man gerekir. Ki o, kendisine nefsânî gâyelerden bir şey karışmayan hakîkî bir ağlamadır. Ey bülbül! Sana bu temessülün benzeri bundan önce de vâki olmuştu. O

⁹³ Üzüntünün bütün efkârını gönlümden kaldırdı attı, ben düşmüş hâldeyken yine elimden tutup kaldırdı.

⁹⁴ Hevânın (âlemde) bir varlığı ve hakikati olmadığı gibi, mâsivallahın da varlığı ve hakikati yoktur.

⁹⁵ Bursevî'nin doğum tarihi bilinmeyen bu kızı, kızamıktan hastalanmış ve 16 Zilhicce 1114'de (Mayıs 1703) vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye* (Bursa: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi Genel, No 86), 152a, 162a, 163b, 164b.

da uyanmandan sonraydı. Bu olay, evdeki yastığın duyulara şâmil olduğu büyük bir yüze dönüşmesidir. Sonra yastık, olduğu hâl üzere kaldı. Sen de elbiseni giyip dışarı çıkmıştın. [99a].

-Ey bülbül! Sana Allah'ın "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz." dedik..." (el-Bakara 2/35-36) sözü vârid oldu [99b-101a].

-Ey bülbül! Sen âhir zamanda gönderilecek bir resülle müjdelendin [101a].

-Ey Bülbül! Sana O'nun "Sen dâi/davetçi olarak gönderildin. Allah selâm yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir." sözüyle hitâb edildi [102a]

-Ey bülbül! Sana O'nun "Sende ezel sırrı zâhir oldu. Böylece sen ebede kadar bir aynasın." sözü vârid oldu [102a].

-Ey bülbül! Sana Allah'ın "Kâf. Şerefli Kur'ân'a and olsun." (Kâf 50/1) sözü vârid oldu [102b].

-Ey bülbül! Sana bu Arapça beyit vârid oldu: "Aşkın şühûdu iki kavs aynasındadır, sevginin şühûdu iki baş toplamındandır." [103a].

-Ey bülbül! Akşam namazı vakti aklına, fakir komşuna sadaka verdiğin ve sana secdede iken "...sadakalarınızı başa kakarak ve gönül kırarak/eziyetle boşa çıkarmayın..." (el-Bakara 2/264) denildiği geldi [103b].

-Ey bülbül! Sana Allah Teâlâ'nın "O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar." (el-Bakara 2/269) sözü vârid oldu [104a].

-Ey bülbül! Sana, sevgililerin sohbetinde kendisiyle şarkı söylemen ve saz çalman için, sembolünü sadece derin kavrayış sahiplerinin bildiği bu Türkçe rubâî vârid oldu: "Hak'la ilm-i ledünni anlaram. Bu ledün ehlini sünnî anlaram. İns oldur Hak'la üns eyleye. Mâ adâsın cümle cinnî anlaram."⁹⁶ [104b].

-Ey bülbül! Sana Allah'ın "Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerdeki kadınlara üstün eyledi. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil..." (Âl-i İmrân 3/42-43, 45-51) sözü vârid oldu [105b-109a].

-Ey bülbül! Sana sabah vakti, lamba gibi aydınlatıcı bu rubâî vârid oldu: "Âteş-i ışk yakıbdır cânım, Bana rahm eylemez mi cânânım? Bülbül-i mübtelâ-yı efgânım, Işk hakdır gül-i gülistânım."⁹⁷ [110a].

-Ey bülbül! Hararetiyle seni yakan ve hâlleriyle vecde düşüren bu beyit sana vârid oldu: "Devr-i eflâk ire nihâyetine, İrmeye derd-i ışk gâyetine"⁹⁸ [110a].

Tahlil ettiğimiz bu eserde, görüldüğü üzere otuz dört adet vârid bulunmak-

⁹⁶ Ledün ilmini ancak Hak Teâlâ vesilesiyle anlarım. Ledün ilminin ehli ise sünnî ve itikâd sahibi kişilerdir. Hakikî anlamda insân, Allah Teâlâ ile yakınlık kurup ünsiyet edendir. Bunun dışında kalanların hepsini ise cin tâifesi içinde görürüm.

⁹⁷ Aşk ateşi canımı yakar, sevgilim bana merhamet etmez mi? Acıyla inlemeye tutulmuş düşkün bir bülbülüm, gülüm ve gül bahçem! Bil ki aşk hakîkattir.

⁹⁸ Feleklerin dönmesi sona ersin ama aşk derdi nihâyetine ulaşmasın.

tadır.

3. Bursevî'nin Düşüncesinde / *Eyyühe'l-Bülbül*'de Kalb

Daha önce de bahsedildiği gibi Bursevî, bu eserde kalb için *kalb/in bülbülü* ifadesini kullanmıştır. Müellif, risâle boyunca kalbin mâhiyetinden, oluşumundan, üstünlüğünden, vazifelerinden ve çeşitli hâllerinden bahsetmiştir.

3.1. Kalb Nedir?

Kalb, göğsün sol tarafına yerleştirilmiş çam kozalağı şeklinde bir et parçasıdır. Rabbanî bir latife olan kalbin cismânî kalbe bir bağlantısı vardır.⁹⁹ Bursevî kalb için bülbülün yanı sıra, *cennetler bülbülü* ve *andelîb* sıfatlarını da kullanmıştır.¹⁰⁰ Kalb visâl bahçelerinde terennüm eden, yalnızca kemâl ehlinin idrak ettiği nağmelerle öten bir bülbüldür.¹⁰¹

Kalb vücuttaki uzuvların başkanıdır, enfüste ve âfâkta reistir.¹⁰² Her şeyin bir olgunlaşma ve yetkinlik zamanı olduğu gibi, kalb de kuvvetlenince ve erginliğe ulaşınca kemâle erer. Nitekim Hz. Peygamber “Bedende bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün vücûd da iyi olur; o bozulursa vücûdun tamamı fâsid olur.”¹⁰³ hadisiyle kalbin, âzâların reisi olduğuna işaret etmiştir. Bülbül nasıl ki ondan başkasında bulunmayan coşması ve sesiyle ayırt ediliyorsa, kalb de ancak riyâset ile ayırt edilir. Kalb, cem'iyetinin yani Allah'la beraber olma hâlinin ve kuşatıcılığının kemâli sebebiyle ilâhî isimler arasından celâlete ehil olduğu gibi riyâset ve velâyete de ehil olmuştur. Bu bakımdan o, kuvvetlerden, reâyâyâ nisbetle sultân menzilesinde; sâir esmâya nispetle de Allah ve Rahmân ismi menzilesindedir.¹⁰⁴

Kalb uzuvların reisi ve kuvvetlerin başkanı olduğu gibi, vahyin ve ilhâmın mahalli ve Allah'tan gelen feyzin iniş yeridir. Bu durum, hadiste “Ey Ali! Sen müslümanların efendisi, müminlerin başkanı” buyrulduğu gibidir.¹⁰⁵ Kalb, uzuvlara ve kuvvetlere gönderilmiş bir resûldür. Şüphe yok ki resûl, kavminin tabîbidir. Tabip ancak hastanın meşrebine ve mizâcına göre tedavi yapar. Dolayısıyla her hasta için hastalığına ve inhirafına göre tedavi ve şifa vardır. Böylece şeriat ilimleri tabiatın; tarîkat ilimleri nefsin; mârifet ilimleri rûhun ve hakikat ilimleri sırrın tedavisi içindir. Hepsinin ilacı ancak kendine göredir.¹⁰⁶ Bursevî, “Davetçi olduğun hâlde gönderilmiştin.” lafzındaki bir vâridi kalbe yönelik şerh eder. Nitekim kalb de özel bir irsâl/gönderme ile gönderilmiştir. Kalb zâhir ve bâtın kavmi için

⁹⁹ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 95a.

¹⁰⁰ 87b.

¹⁰¹ 103b.

¹⁰² 88a. Bursevî'ye göre enfüsî âlemde kalb emanet edilip bütün âzâlar ve kuvvetler ona bağlanmıştır. Âfâkî âlemde de kalb emanet edilip bütün eşya ve hakikatler ona bağlanmıştır. bk. İsmâil Hakkî Bursevî, *Kâbe ve İnsan Tuhfe-i Atâiyye*, haz. Veysel Akkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 57

¹⁰³ Buhârî, “İmân”, 39 (nr. 52).

¹⁰⁴ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 86b. Bursevî bu görüşünü muhtelif eserlerinde dile getirmiştir. Buna göre “kalb ehli, ism-i a'zama mazhardır. İsm-i a'zam isimler arasında kalb gibidir.” bk. Bursevî, *Kâbe ve İnsan*, 57.

¹⁰⁵ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 94b, 95a.

¹⁰⁶ 96a.

basîret, hidâyet ve tevfiik üzere Allah Teâlâ'ya davet edendir.¹⁰⁷

Bursevî *kalb çocuğu, kalb Îsâ'sı, nefis Meryem'i*,¹⁰⁸ *rûh Mûsâ'sı, rûh İbrâhim'i* gibi nitelemeleri Kur'ân kıssalarından hareketle ve fakat vahdet-i vücûd düzleminde kullanmış, bunlarla bedendeki âzâ ve kuvvetlerin mertebelerini ifade etmeye çalışmıştır. Yukarıda zikredilen “Bedende bir et parçası vardır...” hadisinden aldığı mesajı bir başka yerde müellif şöyle açıklar: “Sâlih kalb Îsâ'sı, kavminin efendisidir ve bütün âzâ ve kuvvetlerden meydana gelen vücutta bir başkandır. Kutsî nefis Meryem'i ‘Rabbim! Benim nasıl bir çocuğum olur?’ (Meryem 19/8) demiştir. İşte o, kalb çocuğudur.”¹⁰⁹ Müellife göre Hz. Îsâ'nın kendisinden sonra gelecek ve ismini Ahmed olarak müjdelediği resûl, kalb çocuğudur, mutlak hamd onadır, elinde hamd livâsı vardır; çünkü bütün kemâlât onun etrafında döner. O, medâr ve kutb-i vücûddur.¹¹⁰

Îsâ aleyhisselâmın İsrâiloğulları'nın bazı kuvvetlerinden oluşu gibi, nefsin kuvvetleri de kalbin bazı kuvvetlerindedir. Kalb de enfüsî kavmine gönderilen, onları vahdeti söylemeye, şirki ve ikiliği izâle etmeye davet eden bir resûldür. O, vücutta tek bir ilâh ve tek bir hakikattir.¹¹¹ Kalbin risâleti uzuvlara ve kuvvetlere gönderilmiştir ve onların kalbe îmân etmeleri gerekir.¹¹² Resûl olarak gönderilen kalbe inanan ve davetine icâbet eden kurtulur. Bursevî der ki:

Ey Bülbül! Sana kudsiyyet kuşunun diliyle vahyolunanı dinle! Çünkü sen bir resûlsün. Ashâbından sana yaklaşanları aşk bahçelerine, muhabbete ve fenâyâ davet et! Onlar için, arkadaşlık meclisinde kulağa hoş gelen nağmelerle öt! Ashâbına bir müjdecî, elçi, aydınlatan bir lamba ve beşeriyet karanlığında yıldızlar gibi yol gösterici; rücûm ehlinde / taşlayanlardan sana kötülükle karşı gelene ise ateş parçaları atan ol! Vakit değerlidir, geçer; zaman hızlıdır, sona erer. Kişinin işine hazırlanması, ömründen bir nefesi dahi zâyi etmemesi gerekir. Kim sana icâbet etmeyerek kaybederse, Allah da onu kaybeder ve helâk ve yok etme kuyusuna düşürür. Kim de senin davetine icâbet ederse, Allah ona dünyâsının ve âhiretinin güzelliğiyle cevap verir; onu gücünün, kuvvetinin istidâdına göre yaklaştırır. O zaman garip insan, bu vatana el-Mücübü'l-Karîb'in¹¹³ emriyle indiğini bilsin!¹¹⁴

¹⁰⁷ 102a.

¹⁰⁸ İbnü'l-Arabî'nin 8. asırdaki temsilcilerinden Abdürrezzâk el-Kâşânî (Ö. 736/1335), “Meryem oğlunu (Îsâ'yı) ve annesini de büyük bir mucize kıldık ve onları oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik.” (el-Mü'minûn 23/50) meâlindeki âyeti tefsirinde, Hz. Îsâ'yı *kalb*, Hz. Meryem'i de *nefs-i mutmainne* ile açıklamıştır. Hz. Îsâ'nın Hz. Meryem'den doğmasını ise mânevî gelişim sonunda nefsten kalbin doğması şeklinde yorumlamıştır. bk. Kâşânî, *Tevlât*, 2, 108. akt. Mahmut Ay, *Kur'an Ne Söyler? Süfî Ne Anlar? İşari Tefsir Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2016), 105. Dolayısıyla Bursevî'nin bu işârî yorumunun kaynağı muhtemelen Kâşânî'dir.

¹⁰⁹ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 106b.

¹¹⁰ 109a.

¹¹¹ 107a.

¹¹² 108a.

¹¹³ el-Mücüb Allah'ın isimlerindedir ve “duâ ve dileklere olumlu cevap veren” anlamına gelir. Bazı âlimlere göre el-Mücüb, genelde -doksan dokuz isim listesinde yer almayan- el-Karîb ismiyle kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, “Mücüb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/451.

¹¹⁴ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 109b.

Birçok defa mehdînin geleceğinden bahseden ve bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunan Bursevî'ye göre, zâhir ve bâtın olarak iki tür mehdî vardır: Zâhir mehdî ehl-i sünnete göre beklenen mehdîdir ve henüz doğmamıştır. Bununla beraber bâtın mehdî, kalb resulüdür; yani kalbdır. Çünkü o, âhir zamanda, rûh ve cesedin belirmesinden ve zuhûrundan sonra belirip ortaya çıkarak gönderilmiştir. Öyleyse kim kalb ehlindense zâhiren ve bâtinen vaktin mehdîsidir. Bursevî bu meyânda bülbüle mehdîliğini hatırlatır:

Ey Bülbül! İşte sen bahçeler yoluna götüren mehdisin. Yolun sülûkünden ayrılan ise hastalıklara götüren bir dikendir. Senin sancağın altında toplananlar, murâda erişen ilâhî kuşlardandır. Kulların Rabbine doğru uçarlar. Sohbetinden/meclisinden ayrılan da ötüşünü ve davetini dinle(ye)mez. Onu ceza kartalı kapar, kahır ve azap şahini parçalar. Böylece o, mihneti rahata, belâyı dostluğa değiştir.¹¹⁵

Görüldüğü üzere müellif kalbin mâhiyetini ve ehemmiyetini ilginç teşbihlerle anlatmıştır. Kalb, vücûdun başkanı, kavmine gönderilen bir peygamber, bir doktor ve bedendeki sultân gibidir. Diğer her şey, ona tâbi olan halk mesâbesindedir.

3.2. Rûh ve Bedenin Evliliğinden Meydana Gelmiş Bir Çocuk: Kalb

Tasavvuf düşüncesinde beden, nefis, kalb, rûh gibi âzâ ve kuvvetlerin birbirleriyle ilişkisini, birbirlerine göre üstünlüklerini veya geriliklerini belirten bazı telakkiler mevcuttur. Meselâ, kalbin rûh ve nefsin yahut rûh ve bedenin birleşmesinden doğan bir çocuk olduğu fikri bunlardan biridir. Nitekim Şehâbeddîn Ömer es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) göre rûhun nefisle sükûn bulmasından / nefse meylinden kalb oluşmuştur. Bu kalble mahalli / bulunduğu yer et parçası (mudğa) olan latîfe kastedilmiştir. Böylece bu et parçası halk âlemindeydir. Latîfe ise emir âlemindeydir. Zürriyetin halk âleminde Âdem ve Havva'dan meydana gelmesi gibi, kalb de emir âleminde rûh ve nefsten oluşmuştur. Eşler arasında birbirlerine bu meyl / sükûnet hâli olmasaydı, kalb meydana gelmezdi. Nefs rûhun karısı olan anne, rûh baba, kalb ise bu ebeveynin çocuğudur.¹¹⁶

Bursevî neredeyse aynı anlayışa yer vermiştir. Fakat kendisi kalbin, rûh ve bedenden mütevellit olduğu fikrindedir. Buna göre rûhlar cesetlerden / bedenlerden dört bin sene evvel yaratılmış,¹¹⁷ bedenler yaratıldığında ikisi arasında izdivaç vâki olmuş, ardından kalbler doğmuştur.¹¹⁸ Bursevî bu doğumun ikinci ve en kıymetli doğum olduğu kanısındadır:

Bil ki vücutta iki doğum vardır. Biri, rûh ve bedenin izdivâcından kalbin doğu-

¹¹⁵ 101b.

¹¹⁶ Şehâbüddîn Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Maârif, ts.), 2/248-249.

¹¹⁷ Rûh, beden ve kalbin hiyerarşik yaratılışı hakkında erken devir sûfilerinden Amr b. Osman el-Mekki'nin *Kitâbü'l-Muhabbet* isimli eserinde verdiği sıralama ve zamanlama biraz değişiklidir. Buna göre: "Hak Teâlâ, bedenlerden yedi bin sene önce kalbleri yaratmış, onları kurb makamında muhafaza etmiş, kalblerden yedi bin yıl evvel rûhları yaratmış, onları üns gülîstânında muhafaza etmiştir..." bk. Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 372.

¹¹⁸ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 93b, 94b, 86b.

mudur. Rûh baba menzilesinde, beden ise anne menzilesindedir. Ebeveynin taayyününe veledin taayyününün gerektiği gibi, rûhun ve bedenin taayyününe de kalbin taayyünü gerekir. Bu taayyün insanoğlundan her fertte özel ve genel olarak onun hâline göre mevcuttur. Bu yüzden ilk doğumun önemi yoktur. İkincisi ise Cebrâil'in feyzi üflemesiyle kalb çocuğunun doğumudur.¹¹⁹

Kalb ikinci doğumla ortaya çıkmış ve kayıt altına alınmıştır.¹²⁰ Beden kalbin evi ve onun barınağıdır. Rûh baba mertebesinde ve ulvîdir. Beden ise anne mertebesinde olduğundan süflîdir. Kalb çocuk mertebesinde olduğu için ona ulvî ve süflî iki cihetten de bir pay vardır. Kalb gayben ve şehâdeten rûh ve bedenle irtibatlıdır. Yani kalbin, gayb ve şehâdet âlemi arasında berzahıyeti vardır. Kalb için gayb tarafına yakın bir vecih ve şehâdet tarafına yakın bir vecih mevcuttur.¹²¹ Ancak kalb, diğer ikisinde olmayan bir cem'iyetle tahakkuk ettiği için onlardan daha üstündür.¹²²

Kalbin diğer âzâ ve kuvvetlerden üstünlüğünü her fırsatta dile getiren Bursevî beden, nefis, kalb ve rûhun alâkasından da bahseder. Beden, hayvânî nefis, kalb ve rûh hepsi birbiriyle irtibatlıdır ve bunlar kalb için birer evdir.¹²³ “Şüphesiz Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o, çok zâlim ve câhildir” (el-Ahzâb 33/72) âyetinde söz konusu emaneti insan kalbiyle taşımıştır. Çünkü insan başka şey için değil, bu emanet için yaratılmıştır. Böylece kalb, bu en azîm emaneti ve en büyük hilâfeti kabulü sebebiyle beden, rûh ve nefsten daha faziletli olmuştur. Aynı şekilde o, (emaneti yüklenmeyen) göklerden, yerden ve dağlardan da daha faziletlidir. Nitekim onun dışındakiler bu konuda geç kalırken, kalb ise ilerlemiştir.¹²⁴ Bu sebeple kalb, küçüklüğüne rağmen vasıtasız bir şekilde feyz-i ilahîyi kabul anlamına gelen emanetin taşıyıcısıydı ki onu, büyüklüklerine rağmen semâvât, arz ve dağlar yüklenmemiştir.¹²⁵

Bursevî, kalb çocuğunun doğumunu mürîd ve mürşid arasındaki ilişki ile de tasvir etmiştir. Mürebbî olan mürşid-i kâmilin nefesi, bahsi geçen feyz-i ilâhîdir ve bu feyz mânevî babadır. Mürşid onu sâlikin istidad rahmine atar. Ondan kalb çocuğu meydana gelir. Mürşid-mürîd irtibatında hizmet müridden, nefes ise şeyhten yani mürşidden meydana gelir. Kemâlâtın hâsıl olması bu ikisine bağlıdır. Bu nefes de ancak Allah Teâlâ'nın izniyledir.¹²⁶

Netice olarak insan bir kere maddî bedeniyle ve kalb organıyla doğar. Mânevî doğum ise rûh ve beden birbirlere meybinden kalbin doğması ve bu çocuğun her ikisinden de izler taşımasıdır. Bu doğum ikinci ve hakîkî doğumdur.

¹¹⁹ 109a.

¹²⁰ 86b.

¹²¹ 86b, 93b, 95a.

¹²² 94b.

¹²³ 95b.

¹²⁴ 88a.

¹²⁵ 92a.

¹²⁶ 89b, 109b.

3.3. Allah'ın Evi, Arşı ve Tecellî Yeri: Kalb

Kalb tasavvufta ev sembolüyle ifade edilmiştir. Mezkûr ev ise beytullah, yani Allah'ın evidir. Hiçbir mekâna sığmayan ve kuşatılmayan Hak Teâlâ'nın, mümin kulunun kalbine sığıdığına ve ona nazar ettiğine inanılır. Dolayısıyla kalb için kullanılan sıfatlardan biri “nazargâh-ı ilâhî”dir.

Bursevî'ye göre kalb cenneti selâm yurdudur. Çünkü o, belâlar ve korkulardan selâmet ve âfiyet evidir. Bu, Allah'ın, “Oraya giren emin olur.” (Âl-i İmrân 3/97) ve “Kullarından dilediğini dosdoğru bir yola iletir...” (el-En'âm 6/88) dediği gibidir.¹²⁷ Kalb, Allah için bir ev, arşurrahman, celâlet ve rahmân ismi için döşek ve sırrının müstevâsı olmuştur.¹²⁸ Kalbe vârid olan “Yakınımda sadece sen varsın, dünyâda ve âhirette evin evimdir” lafzı, Allah'ın Hz. Dâvud'a vahiyle söylediği “Benim için bir ev boşalt da onda oturayım” sözüne işaret eder. Bunun üzerine Dâvud: “Ey Allah'ım sen hangi eve sığarsın?” deyince Allah ona “İşte o ev, mümin kulunun kalbidir” diye vahy etmiştir. Allah, “Evimi temizle...” (el-Hac 22/26) âyetiyle de “Evim olan kalbini mâsivâdan temizle!” demek istemiştir. Kudsî hadiste de “Yere göğe sığmam da mü'min kulunun kalbine sığarım” buyrulmuştur.¹²⁹ Eğer Allah Teâlâ mü'minin kalbine nasıl sığar diye sorulursa, O, kuşatılan değil, kuşatandır. Fakat kalb ise mahsur yani kuşatılmıştır. O durum, kalbin gücünün ve genişliğinin kemâlinden ibârettir. Bu yüzden de kalbden murâd, çam kozalağı gibi bir et parçası değildir. Aksi takdirde Allah Teâlâ oraya hulûl ederdi. Bu konu hakkında konuşmak ise küfürdür. O, kalbe bırakılan Rabbânî kuvvettir. Nitekim Molla Câmî (ö. 898/1492) kalb hakkında “Bu cisim, gönlün bir kozalağı değildir. Aksine o, gönlün kafesi ve papağanıdır...” demiştir. Öyleyse Allah'ın mü'minin kalbine zâtî, sıfatları, isimleri ve fiilleriyle tecellîsi hulûlü gerektirmez.¹³⁰

Bursevî Allah'ın, sultân-ı a'zam meclisinden yani mükerrerem rûh mertebesinden, görülen arşına istivâ için indiğini belirtir. Bu arş, aydınlanmış kalbdır.¹³¹ İlâhî hakikat, bin yıl rûhlar mertebesinde seyretmiş, sonra kalbler mertebesine tenezzül etmiş ve orada yerleşmiştir. Çünkü kalbler mertebesi -bir hulûl ve intikal olmaksızın- onun yatağı, müstevâsı ve tecellî mahallidir. Hz. Peygamber demiştir ki: “Her gece Allah gecenin son üçte biri kalınca dünyâ semâsına iner ve ‘kim Bana duâ ediyor ona icâbet edeyim, kim Benden bir şey istiyor ona vereyim, kim Bana istiğfar ediyor onu bağışlayayım’ buyurur.”¹³² Dolayısıyla sabah vakti tenezzül vaktidir. Bu sözde dünyâ semâsı kalbe bir işaretidir. Ay feleğinin insan âlemine nispetle

¹²⁷ 102a.

¹²⁸ 86b, 88a.

¹²⁹ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Şam: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421), 2/229.

¹³⁰ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 92a.

¹³¹ Münevver, nûrlu yani aydınlanmış kalb, basiretin ve mârifetin yeri olarak kabul edilir. Hz. Peygamber, “Bir kimse Allah'ın kalbini nûrlandırdığı bir kişiyi görmek isterse Hârîse'ye baksın.” buyurmuştur ve onun kalbi nûrlu bir kişi olduğunu haber vermiştir. Bu vasıflardan dolayı sûfler “Nûriyye” olarak isimlendirilmişlerdir. Sırlarının safâsı, gönüllerinin genişliği ve kalblerinin ışıklı olması sebebiyle sûflerin Allah hakkındaki bilgileri (mârifetleri) sıhhatlidir. bk. Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *Kitâbü't-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Arthur Arberry (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1415/1994), 7, 8.

¹³² Buhârî, *Teheccüd*, 277 (nr. 1145).

feleklere daha yakın oluşu gibi, kalb de vücûdî tertibe göre rûh, sır ve hafiye daha yakındır.¹³³

Tasavvuf düşüncesinde kalb için kullanılan metaforlardan biri de aynadır. İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi mutasavvıflara göre insân-ı kâmilin kalbi, Allah'ın tecellî mekânıdır.¹³⁴ Kalbde bir takım zuhûrâta nâil olmak için kalb aynası temiz ve cilâlî olmalıdır. Bursevî'nin ele aldığı "Sende ezel sırrı zuhûr etti ve sen ebede kadar bir ayna olmaya devam edeceksin" vâridinde, yüzün görünmesi için aynanın cilâlanmasına ihtiyaç olduğu gibi, ezel sırrının ortaya çıkması için de mahallin tasfiyesinin gerektiğine işaret vardır ki bu mahal kalbdir. Hâlbuki taşın cilalanması mümkün değildir. Nice aynalar kendi safâsı üzere devam etmiş, nicesi de paslı şekilde kalmıştır. Ne aynalar da ayna olduğu zannedilmiştir de bir taş olduğu ortaya çıkmıştır. O hâlde kim ayna ise onun pası kiri yok olur, safâsı ortaya çıkar, sonsuza kadar da ayna olarak kalır. Allah onda isimlerinden ve sıfatlarından olan kemâlâtının sûretleri ortaya çıksın diye tecellî eder. Dünyâ ve âhirette sâfi bir şekilde kalır. Bâtın ve zâhir işlerden hiçbir şey onu kirlilemez. Zîrâ haktan sonra dalâlet; Vech-i Mutlak'ın zuhûrundan sonra da hicâb yoktur. İlâhî bir sahne / meşhed olan kişiye ne mutlu!¹³⁵

Sûretin aynada görünebilmesi için aynanın temiz ve cilâlî olması gerektiği gibi, kalbin de Allah'ın evi ve tecellî yeri olabilmesi için önce bu evi temiz tutmalıdır. Tecellîler de dünyâ gözüyle vehullahı görebilmenin işaretidir.

3.4. Mâsivallahtan Yüz Çevirmiş Kalbin Hâli

Tasavvuf literatüründe Allah'tan gayrı ve insanı Allah'tan alı koyan her şey *mâsivallah* terimiyle ifade edilmiştir. Kalbin bağlandığı ve ilgi duyduğu mâlâyânî alâkalar da sûfi metinlerde kimi zaman *taallukât* adıyla yer almıştır. Tasavvufî terbiyenin amaçlarından biri ve belki de en mühimi, kalb evinin hakîkî Rabbi ve sahibi Allah'tan gâfil olmamak, kalbin selâmeti için mücâdele ve mücâhede etmektir. Dolayısıyla daimî bir teyakkuz ve murâkabe lâzımdır. Nitekim nazargâh-ı ilahî olarak kabul edilen ve mâsivânın girmemesi için her şeyden önce gözetlenmesi gereken yer kalb olduğu için kalbe *ribât* adı verilmiştir.¹³⁶

Kalbin dönüşmesi istenen bu muteber hâl hakkında Bursevî de bazı beyânlarda bulunmuştur. Allah Teâlâ kulu için bir hayır dilerse kaygısını teke indirir. Kalbine bir dövünme bırakır ki o, daima dövünüp çırpınır ve ağlar, gülmez. Bu

¹³³ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 93a-93b.

¹³⁴ Tasavvuf düşüncesinde en çok kullanılan metaforlardan biri olarak *aynaya* İbn Arabî'nin yüklediği anlamlar içinde kalbin yanı sıra *halk*, *Hakk*, *insân*, *insân-ı kâmil* ve *berzah*, *hayâ*, *amâ* (*bulut*) da mevcuttur. İbn Arabî felsefesinde ayna sembolizmi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Ögke, "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 75-89; Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 117-178. Mevlânâ'nın, gönülü yani kalbi ayna sembolü ile anlatmak için yer verdiği Çinli ve Rum ressamlar hakkındaki hikâye için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), 1/277-278 (b: 3467-3485).

¹³⁵ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 102a.

¹³⁶ Çelik, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Rûhaniyye", 89.

nedenle Allah Resûlü, zâhiren halkın yüzüne tebessüm etmesine rağmen, sürekli hüzünlü ve efkârlıydı. Allah, kulu için şerri isterse kaygısını çok çeşitli hâle getirir. Bununla birlikte onun kalbinin ağzına bir mizmar sevk eder de kul, muhtelif kaygı- ları hakkında bu âleti daima çalar, güler, oynar. Hz. Peygamber'in bîatını Allah ile meşguldü ve O'nun dışındaki şeylere (*mâsivâhû*) gücü yetmedi. Çünkü bir kalbde iki zıtlık ve iki sevgi bir arada bulunmaz. Bu nedenle Allah, göğsünde bir kimse için iki kalb yaratmadı.¹³⁷ Kim, her ne olursa olsun Allah'ın dışındaki şeylere dalarsa, kayar ve yere düşer. Bu durumda o, elini uzatana ve kendisine yardımcı olana muhtaçtır. Bu kişi, düşünceleri kendisinden gidermesi ve gamını tek bir gam -ki o, Hak Teâlâ'nın gamıdır- kılması sûretiyle Allah'ın yardımına muhtaçtır. Kalbin, pek çok havâtırla ve efkârla muttasıf olduğu bilinmelidir. İnsanın havâtırının çokluğu sebebiyle Âdem'in (as) rûhâniyeti ay feleğine konulmuştur. Çünkü ay feleğinin seyri hızlıdır, güneş feleği gibi yavaş değildir. Böylece kalb değişkenlik / tekallübât açısından ay feleği gibi süratlidir. O değişkenlikler iyi işlerde olduğunda Allah onların her birinden Kendisi'ne istiğfar ve dua eden bir melek yaratır. Çirkin ameller olduğunda iş geriye döner. Ama "Sana, Senin rızan olmayan her şeyden tevbe ettim Ey Rabbim!" derse, Allah Teâlâ'nın haklarında, "...Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir..." (el-Furkân 25/70) dediklerinden olur.¹³⁸ Bursevî kendisine bu konuda vârid olan âyetleri şerh etmiştir:

Ey kalbin bülbülü, uzuvların ve kuvvetlerin resûlü! "Sonra da sana 'doğru yola yönelen [حَنِئًا] İbrâhim'in dinine uy!' diye vahy ettik." (en-Nahl 16/123). O, rûh

İbrâhim'idir. Onun dini, kavlen ve fiilen teslim ve fenâdır. Kavli olanı, Hz. İbrâhim'in "... Âlemlerin Rabbine teslim oldum." (el-Bakara 2/131) demesidir. Fiilî olanı ise kendisinin mancınğa konup da ateşe fırlatıldığında ıstıraptan tamamen sâlim olmasıdır. Hatta o, Cebrâil'e bile iltifat etmemiştir de Allah'ta külliyyen fânî olmuştur. Başına gelene rızâ ve teslimiyet göstermiştir... Âyetteki "hanîf olarak" ifadesi, mâsivallahtan yüz çevirerek, küllî vecihle O'na yönelip, Allah Teâlâ'ya dönmek mânâsına gelir. Nitekim onun "Ben (hanîf olarak) yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim." (el-En'âm 6/79) dediği gibi. Çünkü Allah Teâlâ'nın vücutta ortağı yoktur. Öyleyse vücûdun tamamı O'nun içindir. Ortada yalnızca tevhîd vardır.¹³⁹

Kalb ulaştığına ancak tevâzu, vücûddan ferâgat, rükûyu uzatmak ve çok secde etmekle vâsıl olmuştur. Allah Teâlâ "Ben Benim için kırılmış kalblerin ve yıkılmış kabirlerin yanındayım." buyurmuştur.¹⁴⁰ Bununla, zâhir ve bîat fenâyâ, bütün vatanlarda Hakk'ın şühûduna ve "nefs yok olursa, sâir kuvvetleri miras bıraktığına"¹⁴¹ işaret vardır. Bursevî bu açıklamalarının akabinde kalb bülbülüne "Allah seni, bütün bülbülleri ve ilâhî kuşları nefsi görmekten korusun." diye dua etmiştir.¹⁴²

¹³⁷ el-Ahzâb 33/4 âyetine telmihte bulunulmuştur.

¹³⁸ Bursevî, *Eyyühe'l-Bülbül*, 93b-94a.

¹³⁹ 94b.

¹⁴⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî - Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 2/364.

¹⁴¹ Bursevî'nin aynı hadise dair benzer bir açıklamasını metne tırnak içinde ilave ettik. bk. *Eyyühe'l-Bülbül*, 105b-106a.

¹⁴² 103b.

Kalb fuzûliyâtta hâlf olmasıyla yerini hikmete bırakır. Bursevî bu bağlamda üç çeşit himetten bahs etmiştir. Kelâm alanındaki nazârî, fıkıh alanındaki amelî ve tasavvuf alanındaki zevkî hikmettir. Zevkî hikmet gizli sırlardandır. Onun hakikati, ancak taallukâtın kirlerinden ve gayrin yani diğer şeylerin nakışlarından arınmış bir kalbin levhasında yazılıdır. İlk iki tür hikmet âbidler içindir. Zevkî hikmet ise âşıklar, ârifler hatta vâsıllar ve de vâcid muhakkikler içindir. Çünkü kalbde diğerlerine (yani mâsivallaha) bir lemha / göz kırpma varken, hakikat kapısı açılmaz.¹⁴³

Tasavvufta kalbi Allah'tan ayıran ve yabancılaştıran irtibatların her türlü menfî algılanmıştır. Bursevî *hanîf* kelmesini tasavvufî anlamıyla *mâsivallahtan yüz çevirmek* şeklinde tabir etmiştir. Nitekim kalbin tek ve hakîkî sahibinin Allah olduğu her daim hatırlanmalıdır.

3.5. Kalb Bülbülünün Demi / Kalb Bülbülüne Nasihatler

Her şeyin bir vakti olduğu gibi, kalbin de coşması ve Allah'a yakınlaşması için muayyen vakitler vardır. Önemli olan bunların farkında olmak ve fırsatları gözetmektir. Her an bu bilinçle kalbi uyanık tutmak kurbiyyete vesile olabilir. Çünkü insanın Allah'a yaklaşması kalbinin yaklaşması anlamına gelir.¹⁴⁴ Bursevî kalbe şöyle seslenir: "Ey cennetler bülbülü ve ey kalbin andelîbi! Terennüm et! Mevsimlerden bahar, evrâd (su için gelinen yer) meydanda. Çiçekler açmış. Öt, şakı. Deliller âşikâr, güzellik üstün, bahçe güzel ve parlak. Allah'ı bilenlerden ol." O, bunları söyledikten sonra bülbülün yani kalbin sözü uzamış, güzelliği mütâlaa etmede coşmuş ve deliliği artmıştır. Onu konuşurmak ve salmak Allah'tandır.¹⁴⁵

İnsan aşk sebebiyle diğer varlıklardan üstündür. Dolayısıyla o, kuyruğa nispetle baş gibidir. Kezâ bülbülün de diğer kuşlardan üstün ve şerefli olması onlarda bulunmayan aşk alâmeti nedeniyledir. Dolayısıyla bülbül, güller ve çiçekler açtığı anda aşkından dolayı sayhasını kesmez. Gece gündüz kendinden geçene kadar onları koklamaya devam eder. Gününü akşamından ayırt edemez. İşte o, aşk ve nazar ehliindedir. Bülbül için eserdeki güzelliği düşünmeye kudret vardır. Böylece o, gülün âşığıdır. Bunları anlattıktan sonra Bursevî insana nasihat eder:

Ey insan! Bülbül, kuş cinsinden olması hasebiyle, senden daha âşik değildir. O, sen uyurken bütün gecesini sayha ile geçirir. Bülbülde hayır vardır da sende yoktur. O senden daha basiretli değildir. Öyleyse yatağından alınmadan evvel gaflet makamından kalk da maîşetini istemek için yakaza yolunu tut!¹⁴⁶

Bülbüle yani kalbe seher vaktinde, ünsiyet bahçelerinde ve kutsal bölgelerde iken "De ki: sizin için belirlenecek bir gün / mîâd vardır ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz." (Sebe' 34/30) âyeti vârid olarak gelmiştir. Bursevî bu âyetin, her kemâl için ondan bir saat geri kalınmayan ve öne alınmayan belirlenmiş, bilinen bir vakit olduğuna işaret ettiği fikrindedir ve sorar: "*Bülbül*

¹⁴³ 104a.

¹⁴⁴ 106b.

¹⁴⁵ 87b.

¹⁴⁶ 89a.

kuşunu, onun bahar mevsimi ve gül mevsimi zamanı belirli bir vakitteki ötüşünü görmez misin? Çünkü bülbül geldiğinde muâadına erdi ve ihtiyacını karşıladı; gittiğinde ve kaybolduğunda ise nefsinde ve sesinde fâni oldu."¹⁴⁷ Aynı şekilde kalbde muayyen vakitlerde demini bulduğunda coşar ve aşka gelir. İşte bu anı yakaladığında kalb murâda ve vuslata erer, canlanır. Ölüm ve yok oluş (fenâ) ancak dünyâda elde edilir. Vakit geçtiğinde kıyamet tamamlanınca kaybetme, zarar ve pişmanlık gelir. Bursevî uyarır:

Öyleyse ey lafızlar ehli! Mânâlar nerede? Ve ey mânâlar ehli! Hakikatler nerede? O zaman seherlerde kalk Ey Bülbül! Âşıkların ve ahyârın çığlığıyla bağır. Onu istemeden evvel gülün yanında toprak ol ki istediğin ve arzuladığın şeye ulaşasın. Bu, senden gül bitmesi demektir. Bununla birlikte sen, toprak sûretinde bir gül olursun. O işaret ve hitâbı anla! Umulur ki Allah seni ahbâbın hürmetiyle gâyene ulaştırır.¹⁴⁸

Bursevî'nin her daim söz konusu ettiği bu vakit seher vaktidir. Seheri vird ve zikirle geçiren kalb, en güzel cennetlere ve en yüce mertebelere lâyıktır. Dolayısıyla kalb bülbülü, cennetlerin kıymetli olanı, altından ırmaklar akan Firdevs cennetine girmek için evrâd ve ezkâra yürümeli, hatta uçmalıdır;¹⁴⁹ "O zaman Ey Bülbül! İlâhî kuşları, seninle beraber üns ravzasında yürüyüşe çıkmaya ve hazîretül-kudsün nimetlerinden nasiplenmeye çağır. Seher vakti geçmiş ve sabah olmuştur. Yüce mertebeler isteyen, geceleri uyumaz. Güle niyet eden onun mahalline hicret eder. Onun nasibi az çok üzerine saçılır, serpilir."¹⁵⁰

"Usûlsüz vüsûl olmaz" fehvâsınca, uygun zamanı ve mekânı yakalamak kadar kalb bülbülünün aşk, muhabbet ve delilik hâlinde olması da Allah'a ulaşmasına ve başkalarından farkına vesiledir:

Ey bülbül! Bahçelerde ve çayırarda ötmeye ve nağme söylemeye lâyıktır olana dek sana aşk ve cünûnun gerektiğini bildin. Aksi takdirde sen ve karga aynı olurdu. Allah'a arz edilen günde kusurun ortaya çıkmayınca kadar, ayrılık kargasından¹⁵¹ değil, vuslat kuşundan ol. Allah beni ve seni âşıklardan kılsın. Rüsûm sınırının dışına çıkanlar her hâlükârda hakikat delilerindendir. Bunun gibi kalbin de ferahlaması, güzelliklere ulaşması için aşk ve delilik gerekir. Yoksa onun diğer kalblerden farkı kalmaz. Allah'a ulaşmanın yolu âşık, coşmuş bir kalbdir. Hakikate nâil olmak ise zâhîrin ve rüsûmun sınırlarını aşmakla mümkündür.¹⁵²

Kim aşkla sülûk ederse, her durumda aşk ve muhabbet onun refikidir. O zaman kalb bülbülüne, hakîkî ilâhî aşkın ravzasında olmak düşer. Bu bahçeye yürüme ve uçmakta ilgisizlikten ve ona önem vermemekten sakınılmalıdır. "O zaman ey seher ve sabah vaktinde ötmeye alışık garip bülbül! Bu makamda dur. Bu ses ve söz

¹⁴⁷ 89a.

¹⁴⁸ 98a-98b.

¹⁴⁹ 99a.

¹⁵⁰ 102a.

¹⁵¹ Bursevî kuşlar içinde kargayı ayrılık ve yoldan çıkarmanın sembolü addetmiştir ve bu konuda kalb bülbülünü ikâz eder: "Ey bülbül, dikkat et ki karga(lar) seni bahçeler / cennet yolundan saptırmasın, gülden alıkoymasın. Bir nefesini bile gafletle geçirmemeye çalış." bk. *Eyyühe'l-Bülbül*, 101a.

¹⁵² 90b-91a.

nereye kadar? Allah sana bütün izzet ve şereflere sahip kişinin hürmetine çokça rahmet etsin.”¹⁵³

Bülbülün gül bahçelerine ne zaman ve hangi hâlde gireceğini ve öteceğini bilmesi gibi, Allah'a yakın olmak isteyen ve muhabbetullahla, aşkla coşmak isteyen kalb de belirli ve kıymetli vakitleri kollamalı, bunlardan gâfil olmamalıdır. Zîrâ fırsat kaçtığında onu tekrar yakalamak zordur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme döneminde yaşamış İsmâil Hakkı Bursevî, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlere has eserler yanında özellikle tasavvufa dair birçok kitap ve risâle kaleme almış üretken bir mutasavvıftır. Kendisine çeşitli zaman ve mekânlarda gelen vâridleri ihtiva eden Arapça küçük bir el yazması risâle olan *Eyyühe'l-Bülbül*, hacmen küçük olsa da içerisinde tasavvufa dair yer verilen bilgiler zengin ve kıymetlidir. Müellif, bir nevi gaybet ve vecd hâlinde, kendisine gelen ve anlatması güç olan bazı vâridleri ifade etmeye çalışmıştır. Şerh geleceğine uygun olarak kaleme aldığı bu eserde özellikle âyet ve hadislere işârî yorumlar ve anlamlar vermede son derece usta olan Bursevî'nin, İbnü'l-Arabî geleneğinin etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. O, birçok konuya vahdet-i vücûd ve bu düşüncenin temsilcilerinin bakış açısıyla îzâhlar getirmiştir. Bu bakımdan *Eyyühe'l-Bülbül*, aynı zamanda felsefî ve edebî bir dil ve üslûbu da hâizdir.

Başlıkta da yer alan ve risâle boyunca tekrar eden *bülbül* kelimesi kalbi simgelemektedir. Erken devirlerden beri sûfilerin ve mutasavvıfların, Türkçe'de *gönül* adı verilen kalbin mânevî boyutu hakkında, çeşitli tasnif ve teorilere sahip oldukları görülmektedir. Onlar genellikle kalbin, mânevî dünyânın efendisi ve bekçisi olduğuna işaret etmişlerdir. Nitekim tasavvufî eğitimin amacı da temelde kalbi tasfiye ve islâh etmektir. Kezâ adı geçen el yazmasında da Bursevî, her fırsatta, sıradan bir kalbin *kalb-i selîm* hâline evrilebilmesi için onun sahibinin üzerine düşen sorumluluk ve vazifeleri hatırlatmış ve kalbi kendisine zararlı hastalıklardan ve belâlardan koruyucu önerilerde bulunmuştur. Kimi zaman kalbin klasik tasavvuf düşüncesindeki gibi Allah'ın evi ve arşı ya da bir ayna olduğunu dile getirirken, bazen de onu edebî tarzda teşbih ve mecazlarla rûh ve bedenden doğmuş bir çocuk ya da bahçelerde gezinen bir âşık ve mecnûn olarak tasvîr ve tasavvur etmiştir. Sonuç olarak bu risâlenin, ilâhî hitâbın mahalli ve bâtınî âlemin sultânı kalbin, her an Allah'a yakınlaşabilmesi ve O'ndan gayrı her şeyden fâriğ olabilmesi için, mürîdlere, sâliklere ve ehl-i tasavvufa tembih niteliğinde bir eser olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. 2 Cilt. Şam: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421.

Ay, Mahmut. *Kur'an Ne Söyler? Süfî Ne Anlar? İşari Tefsir Üzerine Araştırmalar*. İstanbul:

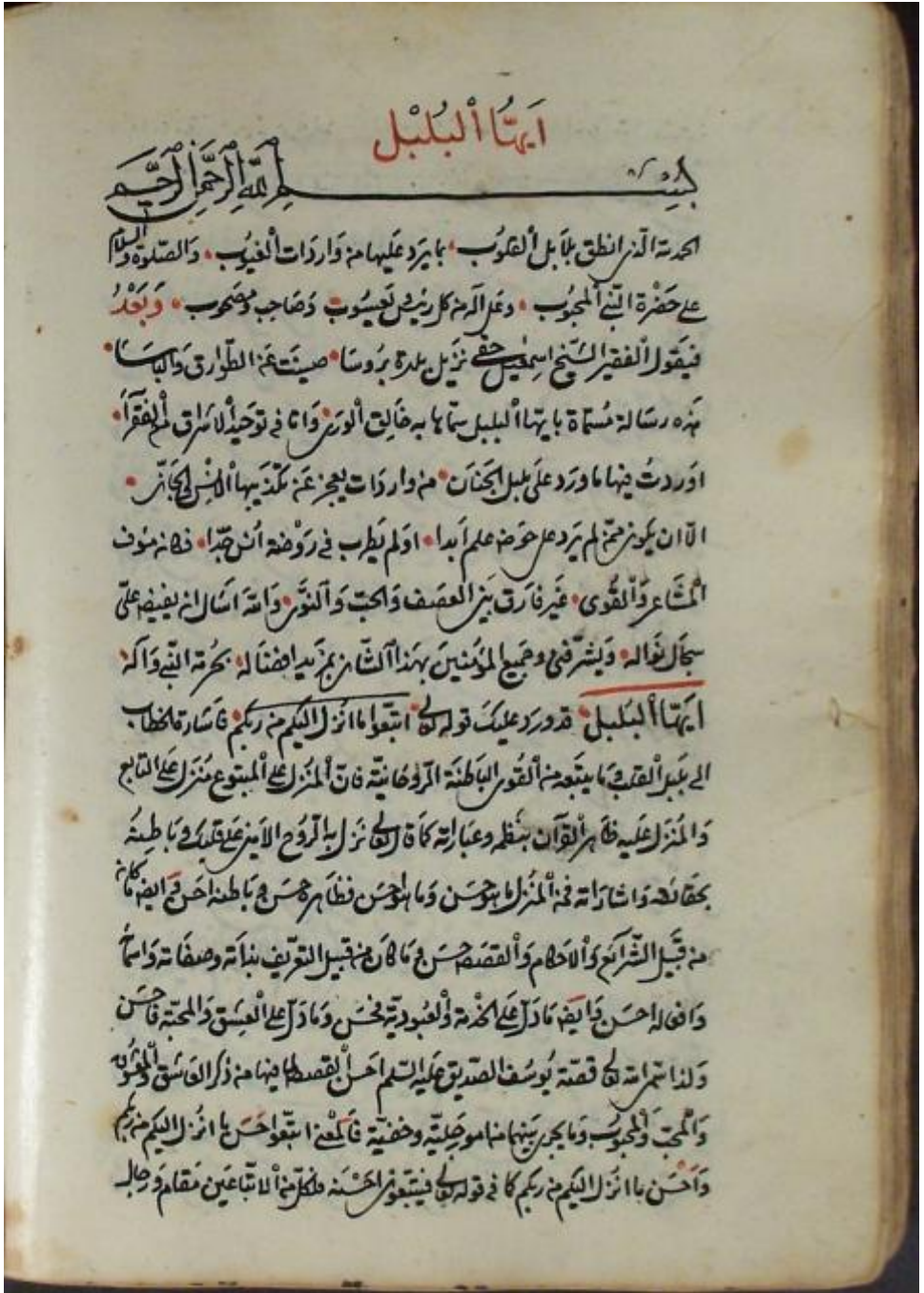
¹⁵³ 110a.

- Kayhan Yayınları, 2016.
- Bedreddin, Şeyh Mahmûd. *Vâridât*. nşr. Mehmet Kanar. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Eyyühe'l-Bülbül*. BEEK, Genel, No 86, 84b-110a.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Vâridât-ı Hakkıyye*. BEEK, Genel, No 86, 111b-264a.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Silsilenâme-i Celvetiyye*. İstanbul: Haydar Paşa Hastanesi Matbaası, 1291.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kâbe ve İnsan Tuhfe-i Atâiyye*. haz. Veysel Akkaya, İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Çelik, İsa. "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Rûhaniyye". *Marife* 9/2 (güz 2009), 83-116.
- Gaybî, Şeyh Sun'ullah *Vâridât*. Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No 487, 61 vr.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Mükâşefetü'l-kulûb el-mukarreb ilâ Hazreti Allâmî'l-Guyûb*. thk. Ebû Abdırrahman Salâh Muhammed Muhammed Avîzahü. b.y.: y.y., ts.
- Gucdüvânî, Abdülhâlik. *Vâridât*. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, Arşiv No 827/3.
- Günay, Nesrin. "Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve 'Gönül, Yürek, Kalp' Kelimeleri". *Türkbilgi* 29 (2015), 121-146.
- Hakîm, Suâd. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2010.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî - Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. 2 Cilt. Bursa: Uludağ Yayınları, 1993.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Kitâbü't-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Arthur Arberry. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1415/1994.
- Kuşeyrî. Ebu'l-Kâsim Abdülkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. Kâhire: Dâru's-Şa'b, 1409/1989.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1333.
- Mevlânâ. *Mesnevî*. çev. Veled İzbudak. 6 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Basım, 1991.
- Muslu, Ramazan. "Kâtû'l-Kulûb". *Tasavvuf Klasikleri*. ed. Ethem Cebecioğlu. İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010.
- Namlı, Ali. *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Ögke, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 75-89.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Schimmel, Annemarie. *İslâm'ın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 3. Basım, 2012.
- Sofyavî, Bâli Efendi. *Vâridât*. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, No 1569, 11-16.
- Sühreverdî, Şehâbüddîn Ebû Hafs Ömer. *Avârifü'l-maârif*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015/2), 35-48.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hakîm. *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lüb*. nşr. Yûsuf Velîd Mer'î. Ürdün: Müessesetü Âli Beyti'l-Melikiyye li'l-Fikri'l-İslâmî, 2009.
- Topaloğlu, Bekir. "Mücîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/451. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uluç, Tahir. *İbn Arabî'de Sembolizm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Uludağ, Süleyman. "Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2004.

Ek: Yazma Nüshadan Örnekler

84b

٥٠
ايها البلبُلُ فذود عليك قوله **ك** داوصى ربك ارضيبك وبمفك البرية
الوصى واخطاب الى العز وهو المارد بالمخيط ايضا لكنه لم يقبل المباشرة الاخلاصية
ويصوبية اذا القلب ريس لاغصنا، ويصوب بالقور وحمل الوصي والاهام كوسيط
الغيبية من الله الملك العلام وفي الحديث يا معلى انك لست بالمسبلر ويصوب المؤمنين
واليسوعوا المذكور من العز الذي يفتد بها ويحامي عنها وكثر استعماله حتى سما كل ريس
ان انتم من اجمال اى جبال احسد في ارض الوجود لان قوام الوجود باحسد فهو كونه
له منزلة اجمال الارض ولا تفر في احسد صحابة وعظما الغفائة اجمال وعظيمة وقهول البروج
المسكية عبارة عن الاجساد الفتحية في قوله **ك** ايما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم في
بروج مستيدة **ب** يوتوا **ب** ماور اليها فالجسد من القلب ماوية لانه مضفة صنوبرية
مودعة في الجبال ليس من الصدر والقلب الذي هو لطيفة ربانية تعلق بهذا القلب
اجساما كما سلفه **و** من الشجر وهو النفس الشابة لانه ينبت نبات الشجر ويصير
والنار بالفكر كما يقبل الشجر بالما **و** ما يعشون **ب** هو الروح لانه فوقه كالموتى القف
ولذا قيل للجسم المحبط عن اهله وكونه سقف الجنة **اعلم** ان الروح بمنزلة الابن يعلو
والجسد بمنزلة الامه هو سفلة والقلب بمنزلة الولد فله حظ من جهر العلو والسفل **ويط**
بالروح والاحسد غيما وشهادة واما النفس الحيوانية فتربرخ في بين البدن والروح
المفارق لانهما لكونها قوة معقولة بسيطة تناسب الروح المفارق **و** من حيث
بالتات عن قوى مختلفة مثلثة منبثة في اقطار البدن وكونها محمولة ايضا في الجوار
الضبابي الذي في الجو ايضا لا يسمن القلب الصنوبري **ت** ايما الجوارح التي في الغصن
ما افاده حصة الشيخ صدر الدين القنوي قدس سره في بعض نصايفه الجليلية **فعلم** ان كل

ايها البليل قد ورد عليك وقت الصبا • هذا الرباعي المشير كالمصباح •
 اتس عسق يا فتو يد جاني • بكار صم يلزمي جاني • بلبيل مبتلار افصاح •
 عسق حقد كل وكستاتم • اعلم انه حرارة العسق على نزعين الاول حرارة
 مفرطة وهو ما كان في طريق الوصول والفتا • فانه لا بد من النار لافراق ما سئل
 والانه حرارة معتدلة وهو ما كان بعد الوصول وحالة البقا • ولا اعتد لها يقار
 لها المحبة فالحرارة لا تزول ابدا في فناء الوجود وبقا كانه اكلها فانها زياد
 فالحرارة باقية في الراد عن الاعتدال في سلك بالعسق فالعسق والمحبة رفيعة
 كل حال جيا ايها البليل عليك بروضة العسق الاله الحقيقية وايك الفتوح المني
 والطير اليربا • والاشباع من الالجاب عليها • ايها البليل قد ورد عليك في
 البيت الذي ذكره بجزارة • ويوقوك في الوجود كالاته • دورا طرا ليرة هاتية
 ايرمية زر عسق غايتنه • معنى هذا البيت كما هو ما سبق من التقية وفيه اشارة
 الاله سموت الارواح وارض الاسباب تبدل غير السموت والارض بالفتا والبقا
 ولا يزول فلك المحبة عن حاله فاه العسق دار بالعسق والمحبة ذاتا ولا ينفك عنه
 ابدا في الدنيا والاخرة • ومنه لطائف هذا المقام ما قال في المحبة • بورر ويري بعالمه
 كيد رسوية عاسق • وما قال ايضا • ولر دردم دوكتر سنده يناه • اولنج يانه
 كيد يراه • وقد استوفينا الكلام عليه في شرحنا الموسوم بفرح الودم وهو محمل ان
 في ايها البليل الغريب المعتمد بالعباد • وقت السحر والصباح • تق في هذا المقام
 الريح هذا السموت والكلام • وان كنت انا في اول شهر ربيع الاول سنة
 خمس عشرة ومائة • وفي حالته بالزيد بجزارة من اربع المجر والشرق